

ռութեան կը հասնի մինչև 40 հարիւրորդ նկատմամբ միջին հարթութեան:

Այսպէս, դուն որ կը կարդաս կոթնած արմուկով քու ստոլիդ վրայ, կը տարակուսիս թէ քու հանգիստը յետին ծայր յարարեալեան է:

Ո՛րքան հազարամետր ըրած ես այս գլուխն սկսելէն ի վեր:

Համառոտենք:

Դուն նախ կը մասնակցիս Երկրիս Թաւալական շարժման. քու շարժումը այնքան աւելի երագ է որքան որ հասարակածին մերձ կը բնակիս: Ի Պարիս՝ նա կը հասնի 300 մետր երկվայրկեանի մէջ (յԱլյորարատ 361 մետր): Այս առաջին շարժումը կը բաղադրի Երկրիս շրջաբերականի հետ, մէկ տարուան մէջ, Արևուն չորս կողմը:

Երկրիս ծիրը շատ քիչ թերատ է, Բնաւ պիտի չի սխալիս զայն նմանցնելով բուրակի մը 149, 400, 000 հազարամետր շառաւիղով. Բազմապատկէ երկու անգամ 3, 1416ով պիտի ունենաս շրջապատը գծուած ամ ըստ ամէ Երկրի ձեւըով: Բաժնէ հիմա տարուան մէջ գտնուած երկվայրկեաններով և պիտի գտնես, թէ մենք ի՞նքեանք 30 հզմ. միջին երագութեամբ երկվայրկեանը, (ճիշդը 29 հզմ. 670 մ.): Դիտելով թէ դուն սկսած ըլլաւ քու ընթերցումը տասը վայրկեանէ ի վեր, դուն 18000 հզմ. ընթացած պիտի ըլլաս. մէկ խօսքով՝ քու ընթացքը 900 անգամ աւելի երագ է կառախմբէն, 35 անգամ աւելի երագ թնդանթի բերնէն ելած ուռմբէն. ասոր վրայ աւելցուր թէ դուն կը մասնակցիս Արևով կատարուած մեծ ընթացքին, որուն վրայ վերջին գլխով մէջ պիտի խօսինք. հաւա՛ւր ընթացք, որ զմեզ կը գահավիժէ աստեղեայ միջոցին մէջ երկվայրկեանը 19 հզմ. և դուն պիտի ունենաս թեթեւ գազափար մը Երկրիս Թոնչին միջոցին մէջ: Եթէ հիմա բաղադրես այս երեք շարժումները այն քանակութեանց հետ զորս թուարկեցինք, պիտի հասնիս 13 գլխաւոր շարժումներու ամբողջութեան մէջ, և իրաւամբ պիտի զարմանաս գնտին անհաստատութեանը որ զմեզ կը տանի:

Իրաւունք ունինք ուրեմն ըսելու, թէ Երկիրը կը տատանի միջոցի մէջ. նա աւելի թեթեւ է քան օճառեայ գնտեայ փրփուրը ըստ կամս ձգուած հովին. ենթակայ ամէն ձգողութեանց, ամէն ազդեցութեանց, նա կը պարէ և կը դառնայ Արևու ճառագայթներու մէջ, որ կը տանի զինքը և բնակիչները դէպի անձանթ վայրը անչափելի անհունութեան մէջ:

Հ. ԽՈՐԷ. ՍԻՆԱՏ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԼԵԶՈՒՆ

(Տես բազմավեպ 1920 էջ 285)

ՔԵՐԹՈՂԱՔԱՆ ՏԻԿԻՆԸ

Իրեն այս մակդիրը տուած էին, որովհետեւ զբաղանդութեան այս գեղեցիկ զոհարը, բանաստեղծութիւն, իր սովորական խօսակցութեան ամենէն յաճախող ծաղիկներէն մին ըրած էր, լի՝ ծաղիկալ և միշտ վայելուչ խօսքերով և պարբերութիւններով:

Այրի էր և միայնակ՝ ինչպէս Տանդէի Հոռովմը. ո՛չ ևս մանկամարդ, ամենաբարի սիրտ և յարգուած էր ամենէն. սակայն զարհուրելի թերութիւն մ'ունէր, որուն համար իր դահլճի յաճախողները՝ երբեմն բազմաթիւ՝ այժմ շատ նուազած էին. իր թերութիւնն էր միշտ բանաստեղծորէն խօսիլ: Այնքան տարօրինակ կ'երեւար՝ որքան կը հռչակէր, թէ ինք բնաւ զրագէտ երևանալու յաւակնութիւնը չունէր, թէ և միշտ զբաղան և զգիարուեստի վրայ կը խօսէր, մանաւանդ թէ այսպիսի խօսակցութեանց մէջ իբրեւ միշտ շատ աւելի համեստ և շրջահայեաց ըլլալ ցոյց կու տար:

Այն լեզուն որ մեզի արուեստական կ'երևար, իրեն համար ամենաբնական էր. և իրաւացի, վասն զի կատարեալ կերպով կը յարմարէր իր էութեան ուրիշ բոլոր

տառաւելութեանց հետ, իր ձայնը, շնչաւոր, իր կեցողութեան և քաղաւածքը, իր տարօրինակ սանտրուիւր՝ բոլորովին նորաձեղ արհագուրներով՝ որ գլխուն շուրջը կը ծածանէին իրբն բոժոժները, և իր հագուստը՝ անստոյգ ճաշակի մը աւելորդ զարդ ու պշտանքներով, այս ամէնը կը նմանէին իր խնամքով ընտրած բառերուն և բացատրութիւններուն՝ որ կարծես ոտանաւորի մը բեկորներով շինուած էին։ Այնպէս կը խօսէր, որ կարծես թէ ամէն գործածական բառ՝ իրեն համար հասարակ բառ մ'էր, և ամէն ընտանեկան խօսք՝ անպաճոյճ բացատրութիւն մը։ Օրինակի համար, ուրախութիւն, փափաք, դէպք, վայրկեան, յիշատակ բառերն արտաքսուած էին իր բառարանէն. և կը գործածէր, խինդ, խնձիղ, բախիք, հրաշալիք, ցնծութիւն, քերկրութիւն, պատահումս, վերիշտ, բոյս և այլն։ Բարեկամի մը՝ որ իր տունը կը մտնէր՝ ետևէն մերթ ափ մը բանաստեղծական ծաղիկներ կը նետէր՝ դեռ չընտած։

— Ո՛հ, հոսոյ նորեմն, զձեզ կը նշմարեմ. ինչ արկածներ անցան, ուրեմն, ձեր շուրջը։ Կը կարծէի թէ բախիքնիդ պարզած ըլլաց դէպ ի օտար ափունքներ և կամ թէ առողջութիւննիդ վրդոված. անգործանքի մէջ ապրեցայ. նստէ, ապերախտ բարեկամ, և չըմանանքդ ներկայացուր։ — Այս սեթեթեալ լեզուն կը գործածէր՝ նոյն իսկ ամենէն սովորական բաներու վրայ խօսած ժամանակ։ Նշանաւոր դարձած էր իր ծանօթներուն մէջ այն բացատրութիւնը՝ որով իմացուցած էր անոնցմէ մէկուն՝ իրեն շնիկին հանդիպած փոքր զօրաղդութիւն մը՝ որ իրեն պէս զարդաբեւեռ և պաճուճեալ էր. շնիկ մը՝ որ արօրթիկն կերպով կը կաղկանձէր. և զուարճախօսներէն ոմանք ըսին, թէ շնիկն ալ արուեստակեալ կերպով կը խօսի։ — Ո՛հ, սիրելի՛ պարոն, — ըսած էր ինք. — Այնքան մեծ է այն մանրիկ միջատնեւրուն մօրթին որ այս տարաբախտիկ անասունիկը կը լլկէին...

Թէպէտ արուեստակեալ էր իր լեզուն,

բայց արտայայտած զգացումներն անկեղծ էին։ Ստուգիւ, կը յուզուէր՝ երբ կը պատմէր թէ ստիպուած էր անգամ մ'ակամայ արհակել զատմանալ աղախին մը՝ որ շատ տարիէ ի վեր իր տան մէջ կը ծառայէր, երբ իմացած էր թէ զինք կը վատահամարաբար ամենակերելի զրպարտութիւններով՝ զրացիններուն ճով։ Որքան անգոյշ պատրանք։ Ո՛վ կարող էր կասկածիլ թէ այն ամենէն անոյ նրբագիծ ունեցող եակը՝ իր կուրծքին մէջ կ'օրհնակէր այնքան դժոխութեան ոգի մը։ Որքան դառնակրակիծ ցաւ զգացած էր՝ երբ ուրեմն թշնամի մ'ի վեր հանած էր այն կոշտ մէջ՝ առ որ միշտ աստատանեմ եղած էր և մեծամեծ պարգևներով ու շնորհներով՝ ողորդած, և որ ընդհակառակն պէտք էր զգացած ըլլալ թէ իր շուրջը կը ձախտէին տիրող խնձորն համակրանքն ու բարեացակամ բերկրութիւնը։

Բնականաբար, ամենամեծ հաճոյքը՝ որ զմեզ դէպի իր դարձնէր կը հրապուրէր, այն էր, որ իրարու աչք կ'ընէինք և ծածուկ կը խնդայինք իր ամենէն գեղեցիկ բացատրութեանց վրայ, ամենէն գեղեցիկ կ'ըսեմ, վասն զի իր խօսակցութիւնն այնքան բանաստեղծական ունեւոր ուստայանակուած էր, զոր կարելի չէ բացատրել առանց մի առ մի մէջ բերելու։ Բայց ինք բնաւ չէր կասկածիր, թե՛ ինչքան թերթողաբան տիկին։ Եթէ լսէր թէ ինչքան կ'ըսէինք սանդուխներէն վար իջած ժամանակ, իր բացատրութիւնները մեզի այնչափ ընտանի եղած էին որ իրեն տունը զացած կամ տունէն դուրս ելած ժամանակ միշտ իր ոճով կը խօսէինք։ Եւ, ինչպէս բնական է, քանի մը հատ ալ իրեն անուամբ շինած էինք որ իրեն չէին պատկաներ։ Բայց ամենէն զուարճալիս այն էր, որ մէկը կը պաշտպանէր թէ այդ խօսքերն ըսած ըլլայ տիկինը՝ « իր ամենամտերիմ բարեկամուհիներէն մէկուն, և թէ՛ սովորական ըսուածք մ'է որ ամէն մարդ կը գործածէ, բայց ազնուական կերպարանք մը ստացած՝ տիկնոջ նոր և ծաղկեալ ոճով բացատրելուն պատճառաւ. — Լոսիկը ցրտեմ կը հեծէ. — սոխակն յաճող կը խօսի։

Չարմանալի էր այն հաստատամտութիւնը որով կը գործածէր քանի մը նշանաւոր քաղաքապետութիւններ՝ ուրիշ սովորականներու տեղ՝ որոնք երբեք լեզուին վրայ չէին գար, իրեն թէ զանոնք բնաւ կարողացած և լսած չըլլար։ Այսպէս իր մէջ արուեստակութիւնը մարմնացներ էր։ Բնաւ չէր ըսեր ամուսնանալ, այլ հարստանալ կամ ձեռք տալ, երբեք չէր ըսեր չեմ գիտեր, այլ կ'անգգիտանամ, երբեք գոչքը կը շարժէ, այլ արգահատիլ է, երբեք չէր ըսեր գէշ տեսնել, այլ եպիւրեյի նկատել, իր մեծագոյն քաջութիւնը կը կայանար անակնկեղութեան մէջ, բնաւ զոյալան բռն չէր կրնար բերնէն հանել՝ առանց անոր անակն մը կցելու, զոր միշտ լեզուի ամենաշուրթերներէն կ'որոտար։

— Բաւական ժամանակ է, Տիկին, որ Անի քաղաքը չէք տեսած։

— Տասը տարի կ'ընէ որ չեմ տեսած այդ չքերաշուք քաղաքը։

— Կարողացիք արգեօք այն ինչին մահազդը։

— Այո՛, կարողացի չարագոյժ քորս։

— Ուրախացած ձեր հօրեղբոր որդւոյն նոր պատուականներն իրայ։

— Այո՛, անկատար մը հոգուանք զգացի։ Չմեռ մը, ծանր հիւանդութենէ մը բուռնութեամբ, կեանքը վտանգի մէջ էր. երկու ամիսէն աւելի անկողին մնաց. զինք խնամողն որ ձեռքէն եկածն ըրաւ, մեր և իրեն բարեկամ երիտասարդ բժիշկ մ'էր, որ ամենամեծ հաճոյք կը զգար իր պաճուճաւ զարդ խօսակցութենէն, բժշկին և իր դահլիճը յաճախող ուրիշ բարեկամի մը հետ այցելութեան զացինք իրեն՝ երբ այլ ևս անհուան վտանգն անցուցած էր։ Հազիւ անկողնոյն մօտ նստանք, բարի տիկինը կանչեց նախնին ու ըսաւ նուազ ձայնով. — Վերոնիգա՛, հոս քոյր, մեղմիս փեղկերը պարզե՛ որ քիչ մը շող ներս մտնե՛...։

Յետոյ մեզի շնորհակալ եղաւ, երախտագիտութիւնը յայտնեց բժիշկին, և սկսաւ իր հիւանդութեան պատմութիւնն ընել՝ բանաստեղծական ծաղիկներու այնպիսի տարափով մը՝ որ կարծես տկարութեան

ժամանակ տան մէջ նոր բուրաստան մը ընձիւղած ըլլար. — Հիւանդութիւնն իր վրայ յարձկած էր շաքարագործէն, Տոնէն զուրա ելնելու վրայ էր և գրեթէ դրան վերջածայր սեւը կոխած՝ երբ անակնկալ ամպ մը կը պատէ և կը մրազեն իր միտքը, և այնպիսի տկարութիւն մը կը տիրէ վրամ՝ որ հազիւ ժամանակ կ'ունենայ օգնութեան կանչելու և զգայազուրկ կ'իյնայ։ Դոնապանը, դոնապանուհին, աղաւթինը կը վազեն և տեսնելով իր դէմքի մահասարսոռ դառնութիւնը, զինքը լաւագոյն կենաց փորձած կը կարծեն և կը սկսին ուղիորդել արտաստելու յետոյ զինքը անկողին կը տանին, ուր կը մնայ երեք օր՝ գրեթէ անգիտակից և միշտ երազկոտ վիճակի մէջ՝ պղտոր անտրոյններով երերուն։ Էւ այսպէս շարունակեց, մինչև որ քաղաքավարութեամբ զմեզ արձկեց, ըսելով. Գնացէ՛ք յարմարմանէ տաւազաւ օդ շնչելու, քայց մի՛ մոռնաք մերթ ձեր անգին քարեկամութեան սպիտակքն ինձի առատաձեռնելու։

Սանդուխտն իջնելու ժամանակ, զուրահախօս բժիշկն ըսաւ, թէ յիշատի խեղճ տիկինը թէն ծանր վիճակի մէջ կը զուռնուէր, սակայն այն ժամանակ իսկ չմոռցաւ իր սովորական ոճը գործածել։ Էւ կը միշէր անոր ճիշդ բառերը. Ո՛հ, պարոն բժիշկ, — ըսած էր իրեն — Չիս մի՛ շողմեր ընդունայն յոյսերով. ես կը զգամ, որ իմ այս ուժաւոր փորձիւն՝ կարապետն է վաղա՛հաս մահուան։ —

Էւ անցուց բժիշկը. երբ տեսայ որ հիւանդը մի և նոյն ոճով կը խօսի, հասկեցայ թէ որքան ճշմարիտ էր Վիկտոր — Հիւկոյի ըրած մէկ զիտողութիւնը՝ մահուան դատաւարատուածի մը վրայ, որուն խօսակցութիւնն իրեն անբնական երեցած էր. — թէ « մահուան առջև ամէն բան կը փոխուի, բաց ի արուեստակցութենէն. թէ բարութիւնը կ'անհետանայ. թէ չարութիւնը կ'անհետանայ » խիստ մարդը կը դառնանայ՝ խիստ մարդը կ'անոյշնայ, բայց արուեստակեալ մարդը միշտ արուեստակեալ կը մնայ »։ Էւ բժիշկը խօսքը վերջացուց ըսելով. Բաւական է, վտանգը

անցուց. ամիսէ մը կ'առողջանայ. և շատ ուրախ եմ, վասն զի իր բոլոր բանաստեղծական ծաղիկներով հանդերձ՝ շատ բարի տիկին մ'է:

— Ո՛հ, այդ մասին տարակոյս չկայ — ըսաւ միջանկեալ բարեկամը, — շատ ընտիր ձիրքերով օժտուած է....

— Եւ լաւ մշակուած միտք ունի — ասեցուց բժիշկը:

— Դէմքի գծագրութիւնն ալ վայելչագեղ է...

— Վերջացնենք. չարժեր հիմայ ծաղրել, սպասենք որ առողջանայ. երբ վարդը սկսի փրփիլ իր այտերուն վրայ՝ դարձեալ կը շարունակենք:

Եւ իրաւցնէ, ըիչ ժամանակէն դարձեալ զայն ծաղրելու անկատարման թերկրորդական ենցանք:

ՊԵՏՔ ԶԵՂԱՅ ՏԵՂԷ ԱՄՁԻՍՏՈՒԹԻՒՆ.

Լաւ խօսելու համար բաւական չէ արուեստականութենէ զգուշանալ. պէտք է մանաւանդ՝ երբ հարկ է՝ արուեստականաւ երևնալէ չվախնալ. պէտք է ամենասովորական և բնական դարձած զգացումի մը յաղթել, ո՛չ թէ փոքրագլուխներու պէս՝ լեզուի « պէտք չեղած տեղը ամէկոտութիւն » ընկնով՝ պատշաճութեան դէմ մեղանշել, կամ անձնական պատիւը կորսնցնել, կամ գաղափար մը թերի բացատրել:

Մենք երբ հայերէն կը խօսինք, ամենքնիս զիրար կը հակասենք, գործածելով բառեր և քաջատրութիւններ՝ որ չեն պատկանիր լեզուական այն աղբաւտ ատաղձին՝ որ մեր երկրին մէջ հասարակաց ստացուածք մ'է, և այս ընդհանուր հակասութիւնն առաջ կու գայ անկից՝ որ կը վախնանք իմաստակ և արուեստակ երևնալէ, եթէ անսովոր բառեր և խօսքեր գործածենք՝ որոնք նոյն իսկ մեզի ալ արուեստականաւ և տարօրինակ կ'երևան, պարզ ալ պատճառաւ՝ որ վարժուած չենք զանոնք ըսելու և լսելու:

Միտքս պարզ կերպով բացատրելու համար, մէջ կը բերեմ քանի մը անսովոր

բառերու գործածութեան վրայ եղած վիճարանութիւն մը՝ զոր հարկ եղաւ պաշտպանել, թէև անոնք ինծի համար ալ խորթ էին, վասնզի շատ առիթ չէի ունեցած զանոնք ըսելու և լսելու, սակայն սկզբունքը զիտնալէս վերջ, փորձով ալ ստուգեցի, թէ բառ մը՝ որչափ ալ անծանօթ ըլլայ՝ բաւական է կրկնել զրով կամ խօսքով քանի մ'անգամ և անա կ'ընտանենայ և անուշ կը հնչէ ականջի:

— Մէկը հարցուց ինծի, թէ արդեօք չկայ հայերէն յատուկ բառ մը՝ « օրիորդի մը մէջըը պիտի սեղմող զգեստին », այնպէս որ գեղեցիկ ձև մ'առնու, բայց չկարենայ ազատ շարժում ընել.

— Ա՛յո, կայ: Սեղմիրան կամ Լանդապանակ, ըսի:

— Սեղմիրան, Լանդապանակ, ի՛նչ տարօրինակ բառեր:

— Ինչո՞ւ տարօրինակ, Հնչումին համար, Միթէ հայերէնի մէջ ուրիշ ասելի տարօրինակ բառեր և ձայներ չունինք:

— Բայց ասանկ բառ երբեք լսած չեմ:

— Եւ սակայն թէ՛ գործածական լեզուի և թէ՛ բառարաններու մէջ կայ, և պէտք է որ ամենքն ալ գիտնան ու գործածեն:

— Եւ սակայն... Ի՛նչ գիտնամ... Խօսականութեան մէջ բնաւ պիտի չգործածեմ:

— Ինչո՞ւ: Ի՛նչ պատճառաւ:

— Չեմ գիտեր... չեմ համարձակիր:

— Ուրեմն, այդ սկզբունքով պէտք է արգելուլ նաև ուրիշ շատ մը բառերու գործածութիւնը, որոնք ամենայատուկ են, և միանգամայն կարևոր ու լաւ հայերէն. ինչպէս, օրինակի համար, ըմբոյխնէլ, երգախաղ, զանգուտ, ցերեկոյր, որոնք գործածութիւնը դիրքին համեմատ անհրաժեշտ է, իրը կամ պաշտօնն որոշ սահմանելու համար:

— Ըմբոյխնէլ, զանգուտ, երգախաղ, ցերեկոյր. (յետ քիչ մը մտածելու, ժպտելով): Ո՛հ, չեմ համարձակիր: Կընան լաւ հայերէն բառեր ըլլալ և Հայաստանի ուրիշ կողմեր ալ գործածուիլ, բայց մեզի տարօրինակ կ'երևնան:

— Միշտ տարօրինակ կ'ըսես: Ուրեմն, միշտ տարօրինակ պիտի գայ քեզի բառ մը զոր դեռ չես լսած: Բառերը ընաւ տարօրինակ և արուեստակեալ չեն երևանար անոնց՝ որ կը գործածեն, և ամենաբնական կ'երևան՝ երբ անձնասիրութիւնը կ'ունենան իրենց զաղափարին հաւատաւով: Արեւմտեան տարածքներէն լսուած է թէ տարօրինակութիւնը բառերէն կախումն չունի, այլ գործածելու վարժութիւնն չընելէն: Ինչպէս որ դու ալ հիմայ բնական համարուած բառեր և բացատրութիւններ կը գործածես, զոր տարիներ առաջ, առաջին անգամ լսելուդ՝ ճիշդով փնտռուած կը համարէիր: Արուեստակութեան և ոչ արուեստակութեան երկոյժը, լեզուի մէջ, կ'ըսէ մեծ հեղինակ մը, վարժութենէ կը կախուի:

— Իրաւունք ունիս: Սակայն ես... Ինչ կ'ուզես որ քեզի ըսեմ: Եթէ ընտանեաց կամ բարեկամներու հետ խօսելու ժամանակ լեզուին ծայրը ալոյսի բառեր ալ գան, բերնէս դուրս չեմ հաներ: Վասն զի ապահով եմ որ, եթէ ինծմէ լսեն, պիտի ապշին ու պիտի ըսեն, գուցէ բարձր ձայնով... — Տէր Աստուած: Չկնորսութիւն կ'ընես բառարանի մէջ: Հետզհետէ լեզուաբան կը դառնաս: Ինչ շուայութիւն:

— Բայց եթէ ամէն մարդ այսպէս տրամաբանէր, հայերէն լեզուն մեր մէջ միշտ նոյն աստիճանին վրայ պիտի մնար. ոչ ոք բառ մը պիտի աւելցնէր իր ունեցած բառարանին մէջ, և այս վերջին կէս դարու յառաջադիմական շրջանին մէջ իւրացանչիւր մարդ իր գիտցած ողորմելի և տարբարական զուգորածքներու պաշարը պիտի կրկնէր: Եթէ ամէնքն այս զգացման տեղիք տային, մինչև հիմայ ոչ միայն գաւառներու մէջ, այլ նաև Պոլսոյ պէս ազգայնութեան կեդրոնի մը մէջ իսկ այնպիսի տիտուր լեզու մը պիտի խօսուէր, զոր կէս դար առաջ ունէինք:

— Արդեօք հիմայ այսպէս չենք խօսիր, ինչպէս որ այն ժամանակ կը խօսէինք:

— Ո՛հ, բարեբախտաբար, Հիմայ մեր մէջ ալ կը գործածուին հայերէն շատ

բառեր և բացատրութիւններ՝ որ ամենատիպարական դարձած են, մինչդեռ մեր տղայութեան օրով՝ անոնք բոլորովին անծանօթ էին: Փառասուն տարի առաջ ընաւ պիտի չլսէիր անշուշտ Պոլսեցիէ մը՝ երկաթադէմ, հեծելաքի, հանրապետութիւն, շրջագիտ, և այլն... Բառերը, Հիմայ ասոնք ամէն վայրկեան կը լսուին պատանիներէ, օրորոգներէ, ծերերէ... որոնց մտքէն ալ չանցնէր ընտիր լեզուով խօսելու ճիշդ ընել: Եւ կարծեմ ո՛չ ոք ասոնց վրայ կ'ապշիկամ կը ժպտի: — Ինչ շուայութիւն: — Եւ սակայն, երբ առաջին անգամ այդ բառերն ու նոր բացատրութիւնները լսուած են, տարօրինակ երեցած են, ինչպէս քեզի տարօրինակ երեցան վերը յիշածներս:

— Քեզի կ'ըսեմ թէ, իրաւունք ունիս, բայց... (զորիս շարժելով, ինքն իրեն) Լիմոնիս, երգախաղ, գառնա...:

— Համոզուէ: Մեծ հեղինակ մը՝ որ այս բաներէն լաւ կը հասկնար, ըսած է. — Լեզուի մը բառերը, յատուկ, միակ և կարևոր բացատրութիւնները՝ որով կը գրենք, կրնան ծիծաղ շարժել, զարմացնել և քրքիլ բարձրացնել տալ հոն՝ ուր դեռ անոնք ընաւ լսուած և գործածուած չեն. սակայն, որդայլթներ են՝ ուսկից ոչ ոք առանձինն կրնայ պոծիլ. ազատելու միակ միջոցն է՝ ամէնքը միասին անկից դուրս ելնել:

— Ըսել կ'ուզէ, թէ պէտք ենք ամենքնիս աշխատիլ շրջանի մէջ դնելու լեզուի այն մասերը՝ որ կը պակսին մեր ժողովրդական լեզուին մէջ, այսինքն է աշխարհաբարի մէջ, որ մեզի ամենակարևոր է, նոյն իսկ եթէ ծիծաղի, բացազանչութեան և քրքիլի առարկայ ըլլայ: Ուրեմն, դու սկսէ՛ քու մասդ ընել: Երբ յիշեմ մի քանի գործաւոր դասընտանիքներ, որոնց տղաքը տան մէջ հայերէն կը խօսէին. ամէն օր դպրոցէն տուն կը տանէին նոր ո՞ն կամ բացատրութիւն մը, որուն վրայ հայրն ու մայրը կը ծիծաղէին. առաջին անգամ ծիծաղեցան, երկրորդ անգամին քիչ մը վարժեցան և ապա նոյն խօսքերն իրենք ալ սկսան գործածել՝ նախ կատակով, յետոյ

վարժութեամբ, առանց անդրադառնալու, և այսպէս տղաքը կը հարստացնէին իրենց բաւարարն ու ընտանեաց ալ խօսիլ կը սովորեցնէին: Ուստի, դու ալ պէտք ես ընել նոյնը քու գտնուած շրջանակիդ մէջ՝ ուր կ'ապրիս, համարժակ կերպով գործածելով անսովոր բառեր, իբրեւ թէ քեզի սովորական ըլլային, և կը յաղթես «Պէտք չեղած տեղն ամշկոտութեան» որ լեզուի մէջ մեր յարատեւ խեղճութիւն մը՝ զոր գրելու մէջ ալ կը պահենք, վասն զի լեզուի բոլոր այն ատաղճը զօր ունինք և չենք գործածել խօսելով, գրելու ժամանակ ևս իսկոյն մաքրելիս չգար և կը ստիպուինք փնտռել. եթէ ծուլութեամբ չփնտռենք, գէշը պիտի գործածենք, և մեզի համար պիտի ըլլայ սեղանի այն դաստապարիկներուն պէս՝ զոր դարանէն դուրս կը հանենք միայն մեծ խնդրներու ժամանակ, ուր հրաւրեալները կ'անդրադառնան իսկոյն՝ թէ ամէն օր զանոնք չենք գործածել:

ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԳԵՇ ՆՈՒԱԳՈՒԱԾ:

Սովորէ՛ լաւ հնչել, լաւ չխօսիր այն՝ որ գէշ կը հնչէ: Եւ մենք, գրեթէ ամենքնիս անձուսի կերպով կը հնչենք մեր մայրենի լեզուն:

Գեղեցիկ լեզու մը՝ որ գէշ կը հնչուի, կը նմանի գեղեցիկ երաժշտութեան մը՝ որ գէշ նուագածուէ մը կը նուագուի: Ինչ օգուտ որ մեր լեզուն կորովի և քաղցր է, երբ մենք հազար ու մէկ կերպով անոր ծայրերը կ'աղաւաղենք, իբրեւ թէ օտար լեզու մ'ըլլար: Ինչ օգուտ, թէ այնքան մեծ բանաստեղծներ, Հ. Ալիշաններ, Խ. Հայրիկներ, Դուրեաններ, Պեշիկթաշեաններ՝ ներդաշնակութեան արուեստն և զգացումն ամենաշուրջ և ամենախոր կերպով ունէին և աշխատած են շարագրելու նուրբ և ներդաշնակ շատ տողեր, երբ մենք այնպէս կը հնչենք, որ եթէ լսէին՝ զմեզ բարբառաւ պիտի կոչէին և ականջնին պիտի փակէին: Ինչ օգուտ, թէ մեր մայրենի

լեզուն ունի անուշ, զօրաւոր, ծանր, ճկուն, շնորհալի բառեր, որոնք երգի պէս քաղցր կը հնչեն, եթէ մենք դառնացնենք՝ հնչելով այնպիսի ս, զ, ծ, ֆ, ց տառեր որ օճերու սուղոցներուն նմանին, եթէ քմային հնչումները՝ կոկորդայիններուն տեղ գործածենք, եթէ թիթեաները ծանրացնենք կամ ծանրերը թիթեանները կրկնելով կամ յապաւելով ձայնաւորները, եթէ իս, ու հնչենք այնպիսի տարօրինակ շրթունքով մը՝ որ ականջ ծակեն՝ ժանդոտած կղպանքի մը խշրտոցին ու ճռնչոցին նման: Եւ մենք ուրիշներուն կը դրուատենք մեր լեզուին յատկութիւնները, հնչում, անուշ, կրփով, և ձկուն, և կը պարծինք՝ մեր նրբաւոր ականջին վրայ: Ամշնանք, խպնինք:

* *

— Պիտի հարցնես անշուշտ — Ինչ ընեմ: — Գրաբան խօսիմ: — Խեղկաւ տակութեամբ, ողիղ հնչելը՝ այսպէս կը կոչեն բոլոր անոնք որ բարբառաւ հնչում ունին և շատ զոհ են անոր վրայ. իբրեւ թէ հայերէն մեր աշխարհաբարը կարելի չըլլար ճիշդ հնչել՝ առանց գրաբան խօսելու: — Ո՛չ, լաւ հնչելու համար հարկ չկայ գրաբար խօսելու. բաւական է խօսքի մը մէջ գտնուած դժուարահնչուն և նմանաձայն տառերուն զանազանութիւն դնել, ինչպէս կը դնեն Արաբկերտցին, Մշեցին, Շիրակացին և այլն: — Ուրեմն ուրիշ բան չունիս ընելիք, բայց միայն՝ լեզուիդ ատաղճը ճոխացնել վերջ՝ ուշադիր ըլլալ անոնց ձայնին իբրեւ հայաստանցի մը, որպէս զի գեղեցիկ երաժշտութիւնը լաւ նուագուի: — Ամենէն աւելի ուշադրութիւն ըրէ, ու եր տառերը հնչելու ժամանակ լեզուդ մեղմով քրքացնել. կամ ու եր չհնչել, ինչպէս ոմանք. վասն զի խօսք մը կամ բոլորովին անիմաստ կը ֆիայ և կամ փոխանակ հայուն՝ օտարը կը հասկնայ իր լեզուով. օրինակի համար, «իշտ որ կը նշանակէ հայերէն կծի, ագահ, չի հնչել» լիշտ. բանարարի՛ չհնչել բնարարել որ իմաստ չունի. «հասկնայ խօսը» կ'ըսէ

առածը, իսկ կ'է գ չըփոթել տ և դ գրերուն հետ՝ եթէ կ'ուզես անտեղութեանց մէջ չխլանալ և ուրիշի ծիծաղը թու վրայ չշարժել: Համեստութեանդ չմիասնելու համար հոս օրինակ մը կը դնեմ, որուն աղաատութիւնը զանց կ'ընեմ... գրիս ծայրը կտրեց...

Ահա ամենակարեւոր կանոնները՝ զորս եթէ գործարդես, ո՛վ պատահին, կ'ըլլաս օրիորդի մը մատանիին յակի՜նդը՝ աղանաղ-ներով շրջապատուած. իսկ դու, օրիորդ, սիրակաթ շուշանը պատանւոյ մը՝ դէմքդ լեզուիդ հետ ներդաշնակ

*
* *

Խրատներու փնջիկ մ'ալ ընծայեմ քեզի և խօսքս վերջացնեմ: Բարձրաձայն ընթերցում ըրէ բառերը լաւ արտասանելով: Երբ թատրոն երթաս, ուշադրութիւն դիր մասնաւորապէս այն դերասաններուն որ լաւ կ'արտասանեն, և ուրիշ դերասաններու հետ բաղդատէ՝ որոնց գաւառաբարբառը քեզի ծանօթ է: Հայերէն լեզուն լաւ մշակողի մը հնչման ուշադրութիւն դիր, և պիտի չկարենաս գուշակել, թէ Հայաստանի ո՛ր գաւառէն է: Այլանշ մի՛ կախեր ծոյլներու խօսքին, որ կ'ըսեն. — Ժա՛մանակի կորուստ է. լեզուի մէջ անկաւրելի է գաւառաբարբառը ծածկել: — Կը սխալին, այնչափ դժուարին չէ: Հայաստանի ամէն գաւառ, նաև այն՝ որուն գաւառաբարբառը շատ քիչ նմանութիւն ունի հայերէն լեզուի հետ, ատենախօս և քաղաքագէտ անձնաւորութիւններ, դերասաններ, բանասիրաներ, ուսուցիչներ, ճարտարախօսներ կը ծնանի, որոնք հայերէնը կատարեալ կերպով կը հնչեն, և գրեթէ իրենց գաւառաբարբառի ոչ մէկ հետք ցոյց չեն տար: Աշխատէ՛ դու ալ այս մասին մէջ յաջողիլ, ծիծաղելով անոր վրայ՝ որ հայերէնը հայտնապէս հնչելն արուեստագիտութիւն կը համարի, և յորդորէ՝ որ ձեռ տան մէջ գտնուած բոլոր օրիորդներն ալ նոյնն ընեն, վասն զի, կ'ենթադրեմ որ քոյր ունենաս, գոնէ հատ մը: Եւ քանի որ կ'ենթադրեմ, և կը տեսնեմ որ օրիորդը գլուխը կը շարժէ,

ուղղակի իրեն կ'ուղղեմ խօսքս: Այո՛, ազնիւ օրիորդ, դու որ կեանքիդ մէջ ատէպ պիտի լսես, թէ ձայնդ կը գովեն, ջանա՛ որ դու ալ լաւ հնչես. և աւելի դիւրաւ պիտի յաջողի քու ճկուն ու նուրբ մարմինդ. որովհետև ի՜նչ կ'արժէ անուշ ձայն ունենալ եթէ անախորժ հնչուածով պիտի պղծուի: Ի՞նչէ՛ օտար երկիր ճամբորդելու ըլլաս, պիտի տեսնես շատեր՝ որ զքեզ բուն հայաստանցի կարծելով՝ ուշադրութիւն պիտի դնեն քու բերնէդ ներդաշնակ հնչում մը լսել. կ'ուզեն որ խաբուին: Եւ լաւ հնչելու զաղափարը ջանա՛ տարածել, վասն զի կրնաս ընել՝ առանց նեղութիւն քաշելու: Բաւական է որ քիչ մը լեզուդ ու շրթներդ երբ ծոնա՛ երբ կը լսես թէ քու գեղեցկութիւնդ կը գովեն, կամ թէ ջաղկի մը պէս շնորհալի է կ'ըսեն, կամ աջտեղի (աստղի) պէս կը փայլի, կամ մազնիսի Սգողարիսն ունի կամ ալե՛ծագի շողովը կը վալ՛վի (գեղեցկութիւն, Ծաղիկ, աստղ, Ձգողութիւն, արեւագ, վառվռիլ), կամ մէկը կեանքը կու տայ՝ քեզի համոյր մը տալու համար: Նկատում մի՛ ընիք նաև անոնցմէ՛ որ մտքերին կը դնեն, թէ լաւ կը խօսին կամ շատ մաքուր կը հնչեն, միշտեւ բրածնին լոկ ծանձրացուիչ ծաղրանկար մ'է:

ՎԵՐՋԵՆԱԿԱՆ ՍԵՂՄՈՒՄ

Օ՛ն, ուրեմն: Այսօրուրէն սկսէ՛ լաւ խօսելու վարժիլ, և պիտի տեսնես՝ թէ ի՜նչ պէս շուտ պիտի քաջալերուիս շարունակել՝ անկից քաղած պտուղներէդ, որոնցմէ ամենէն առաջինը յաւաքոյն մտածելը պիտի ըլլայ. վասն զի մեր մտածութիւնը կարելի եղածին չափ լաւ արտայայտելու համար՝ յստակ, ձիւտ և որոշ խօսելու ջանքէն անվրէպ կը յաջողինք «մեր միտքը մեզի բացատրելու և մենք մեր ըսածը հասկնալու» և մինչև իսկ մեր մտաց լուռ խորշին մէջ՝ մեծագոյն պարզութեամբ և ճշգրտութեամբ մտածութեան իմաստը կազմելու: Եւ պիտի քաջալերուիս նաև շարունակելու, զգացած գոհունակութենէդ՝ որ քու

լաւ խօսիչը յայտնապէս այլոց մէջ ևս յառաջ կը բերէ իսկապէս արուեստագիտական հաճոյք մը, առաւելութիւն մը՝ որոնցմով անոնց ախորժեկի կ'ըլլատ. որովհետեւ ճշմարտութիւն մ'է, թէ այն որ որոշ, ձիւտ, դիտարեամբ և ստիտեմ կը խօսի՝ մեզի ժամանակի խնայողութիւն ընել կուտայ, ուշադրութիւն դնելու ծանր ջանքէն կը փրկէ և մեր մտքերուն մէջ կը տպաւորէ այն բաները, զորս ստեղծ վերլիշելու պէտք ունինք։ Եւ ճեզի բաջալերութիւն մ'ու վարձատրութիւն մը պիտի ըլլայ այն՝ զոր ես շատ անգամներ դիտեցի ու կը դիտեմ, թէ զրեթէ ամենուն համար անձնասիրական գոհունակութիւն մ'է լսել, որ իրենց հայրենիքի բաղաբաժի մը լաւ հայերէն կը խօսի. վասն զի տեսնելով անոր մէջ փորձը, պիտի համոզուիս թէ անոնք ևս, ուզելով, պիտի կարենան յաջողիլ, կենդանի ապացոյց՝ ընդդէմ այն ուրիշ գաւառներու հայերուն, որոնք անընդունակ կը համարին զանոնք (սովորական և փոխադարձ եղելութիւն) զուտ հայերէն խօսելու։ Եւ այս սրտի գոհունակութիւնները բոլոր կեանքիդ մէջ պիտի ունենաս, և ասոնց հետ միասին ուրիշ շատեր, հազարաւոր դիպուածներու ու անակնկալ ձևերու, որովհետեւ չես կրնար երեակայել, թէ որչափ համակրութիւններ, որչափ բաղաբաժար ցոյցեր, որչափ թոյլտուութիւններ կրնանք ձեռք բերել խօսքի այս ճարտար և շնորհալից վայելչութենէն։

Սակայն լաւ խօսելու համար պէտք է լեզուի ատաղձն ունենալ, բայց թէ ինչ կերպով, զայն զրքիս երկրորդ մասին մէջ պիտի սովորիս։ Առաջին մասը, եզականդէմը մը պիտի փակէ, զոր ճանչնալ կ'արժէ։

Խ Ե Ն Ր Ի Կ Ո Ս Բ Ա Ր Ե Կ Ա Մ Ը

Շատ տարիներ Պոլիս ապրած էր. բայց այն՝ որ ուրիշ ո՛ր և է հայաստանցիի մը համար, ինչպէս պիտի ըսէր Հ. Ար. Բագրատունի, հայերէն լեզուն սովորելու փափաքող, երջանիկ բախտ մ'եղած պիտի

ըլլար, իրեն համար դժբախտութիւն մ'ե՞ղած էր, որովհետեւ Պրուսայի բարձունքներուն վրայ՝ խօսելու բնականութիւնը կորուսած էր, և միայն գաւառաբարբառի կղկղանքները ժողոված՝ զոր նոյն իսկ հմուտ հայաստանցիները կը մերժեն, Հին գաւառաբարբառեանց և կոշտ լեզուի ախտերու մեծ ուռկան մը բացած էր, իրեւ թէ տեղական լեզուն ուրիշ բանի մէջ չկայանար, և անոր վրայ բարդած էր նաև տեղական հնչման ախտն ու միմոսաբար անոնց յատուկ բոլոր ձայներու ելեւէջները, հնչելով հ զիրը իս, իսկ իս գիրը հ, շփոթելով ծ զիրը զ ի տեղ և որ ըստ կարգին։ Ասոր համար զինք կը կոչէին Խեղրիկոս Բարեկամը, մկրտութեան անունը Հնեքիկոս ըլլալով։ Չէր ըսեր բնաւ ինչպէս, այլ ինչպէս. բնաւ թարգմանութեան, այլ թարգմանութեան և այլն։ Այսպէս տեղական ախտերն ու թրքա — արաբական հնչումներն իր շրթանց վրայ կը ծաղկէին։

Բայց այն՝ որ աւելի անախորժ կ'ընէր իր հայաբանութիւնը՝ իր սխալ նմանաբանութիւնն էր, որովհետեւ յաճախ, մասնաւոր աճին վայրկեան, հայաստանցիօրէն հնչած երկու բառը մէկ մը պուրասայեղէն կը հնչէր, որ ականջի շատ ձայն կուգար. և ասոր համար իրաւամբ կ'ըսէին բարեկամները թէ « իր ամէն պարբերութեան մէջ հայն ու թուրքը միասին կը պարեն »։

Եւ իսկապէս շատ ախորժեկի բարեկամ մ'եղած պիտի ըլլար, վասն զի բարի ու սրամիտ էր. սակայն իր այն արուեստական և ուղաւաղ խօսակցութեան պատճառաւ անտաննիկ կը դառնար, ի մէջ այլոց, իր բարեկամաց խումբին մէջ Արաբիկերցի մ'էս կար, որ իրեն լսելու կը դժկամակէր — Ինչ կ'ուզէր — կ'ըսէր մեզի — Երբ կը լսեմ որ փոխանակ խոսակցողս Բարեկամս հոխակոտարեմ կ'ըսէ, փոխանակ ծանծաղամտի՝ զանգաղամիտ և այլն, մագբոս կը ցցուին — Եւ այն ժամանակ զուարճութիւնը կրկին էր, վասն զի ըննադատողին ու ըննադատողին վրայ միանգամայն կը խնդացուէր։

Ուրիշ մ'ենթէ այն ոճով խօսելու ըլլար, ծիծաղով ու ծաղրածութիւններով կը սրբազրէինք. սակայն ասոր հետ ո՛չ ոք կը համարձակէր, որովհետեւ բարի մարդ մ'էր, բայց խրտչան, որ կատակ չէր վերցնել, և աջ ու ձախ շաժում մը կ'ընէր. Համարեւ, րատարներն իրով կը զուարճանային՝ առանց նշմարել տալու, ուրիշները լռու թեամբ կ'ուռէին, և այսպէս ինք բնաւ կասկած չունէր, թէ իր քթին կը խնդացընէր, և խորխոր ու երջանիկ՝ իբրեւ գեղեցիկ լեզուի ու հնչման պատկաւոր մը՝ հայերէն կ'արշաւէր։ Բայց ո՛չ զոր կը յաղդէր խաբել, ո՛չ իսկ իր առաջին ունկնդիրները, և առ տղաները, կամ զանոնք որ բնաւ Հայաստան չէին եղած. դեռ տասն բառ չարտասանած՝ ամէնքը կ'ըմբռնէին իր խեղճութիւնն ու տգեղ աշխնդակութիւնները, և կը խնդային. սակայն տարակուսելով ստէպ որ արդեօք լրջօրէն թէ ծաղրածութեան համար այնպէս կը խօսէր, և վայրկեան վայրկեան կը սպասէին որ բնական խօսակցութեան սկսի։

Մերթ, իր այն խօսելու կերպին պատճառաւ, զուարճովի դէպքեր կը պատահէին։

Օր մը, մինչդեռ բարեկամներով որսորդութեան ելնելու կը պատրաստուէր, կանչեց իր մէկ ծառան ու յանձնարարեց որ իրենց թարմ սօղոմներ հայթայթէ անտառէն։ Մտառն մեկնեցաւ, և ժամէ մը տուն վերադառնալով. «Տէր — ըսաւ — հագիւ կրցայ հատ մը գտնել» ու զայն տիրով յանձնեց։ Սա, բարկացած, առանց ուշ դնելու, նախ խլեց զայն սպասաւորին ձեռքէն ու յանկարծ մէկդի նետելով բացազանչեց. «Անմիտ, այս քնչ է»։ Բարեկամները միջամտեցին ու ճարտար դարձուածքով մը զայրոյթը ժպտի փոխեցին։ Սօղոմը՝ ցօղոմ պէտք էր հասկնալ։

Ենտոյ խենրիկոս կրկին սպասաւորին դառնալով. «այս անգամ կը ներեմ, բայց ուրիշ անգամ արթուն եղիր» ըսաւ։

Երևակայեցէք քրքիջը։
Ի վերջոյ այս թերութիւնն իրեն դժբախտութեան պատճառ եղաւ։

Զարմանալի դէպք մը պատահեցաւ։

Երեկոյ մը, թատրոնի մը գետնայարկին վրայ, մինչ ինք բարեկամի մը հետ կը հայաբանէր բարձրաձայն, ինչպէս սովոր էր, մեքի պարոն մը՝ որ ուրիշին հետ կը խօսէր՝ լսեց, և անվաւեր գտնելով այն բռնագոթա հայաբանութիւնը, կարծեց թէ զինք ծաղրել կ'ուզէր։ Զգածուած, իրմէն բացատրութիւն պահանջեց։ Խենրիկոս բարութեամբ պատասխանեց, բայց երկու երեք հ, խ, չ, չ, չ, զրերու սխալ հնչուումներով, ինչ որ միւսին մէջ կասկածն աւելի ծանրակշիռ ըրաւ և լուստանքներու տարափ մը ծնոյց։ Դահլիճին մէջ այցեատման երու կուռ մը տեղի ունեցաւ, և կարեւի չեղաւ գրեթէ հաշտութեան մը բերել. նոյն օրը, մենամարտի մը մէջ խենրիկոս Բարեկամն աջ բազկին վրայ վերք մը ստացաւ։

Իրեն այցելութեան գացի բարեկամի մը հետ, որ դրան զանգակը հնչեցնելէ առաջ, մխիթարական դիտողութիւն մ'ըրաւ. — Ամէն չարիք զնա չըբեր — ըսաւ։ — Այս դէպքը զինք հայկառաքեցեք բուժած պիտի ըլլայ։ — Ես ևս այնպէս կը կարծէի։
Ձինք թիկնաթոռին վրայ գտանք, բազուկը վզէն առկախ, տրամադրութիւնը լաւ. իր հարազատ բառերն են, որով պատասխանեց, երբ հարցուցի. — Ինչպէս ես — Ըհ, հօսք չկայ, շատ լաւ և խանգիստ եմ։

— Անբուժելի է — պատասխանեց բարեկամս, երբ դուրս ելանք։ — Ինեզը խուն գալիքներ կան։ Ծակատագիրն է. իր արտին ցաւօք պիտի մեռնի։

ԲԱՌԵՐԸ ՍՈՎՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Պէտք է նախ լեզուի մ'ատաղձը պատրաստել։

Լեզուի ատաղձ ըսելով, ո՛վ պատանի, կը հասկնամ բոլոր այն քառերն ու քացաւորոպիսները՝ որ կը պակսին խօստան լեզուի մէջ։

Երկուցն ալ միանգամայն կարեւոր են, բայց լաւագոյն է որ բառերէն սկսիս,

որոնք աւելի կարեւոր են, և ժամանակ մ'որ ուրիշ բանով չզբաղիս :

Ամէն բանէ առաջ, մտածութեան քանի մը սովորական կերպեր կան զորս պէտք եւ սովորի :

Շատ մը բառեր կան, որոնց մեծամասնութիւնը չենք գիտեր, սակայն կարողացած ու լսած ենք. բայց մտքերնիս միացած չէ՛ վասն զի անոնց վրայ վայրկեան մ'իսկ ուշադրութիւն դարձուցած չենք : Ուստի ամէն անգամ երբ աչքերնուս հանդիպի կամ ականջնուս հասնի բառ մը՝ որ մեր գործածական բառքերէն կը պակսի, այնպէս պէտք է նայինք անոր երեսը, ինչպէս կը նայինք անծանօթի մը՝ որ առաջին անգամ մեզի կը՝ ներկայանայ, և ջանք կ'ընենք մտքերնիս պահելու՝ անոր վրայ դռնմնով մեր ուշադրութեան կնիքը : Եթէ կարդալու կամ գրելու ժամանակ այսպէս ընենք, եթէ ո՛չ միշտ, զոնէ հնգին մէկը, առանց նոյն իսկ մեծ նեղութիւն մը զգալու՝ հարիւրաւոր բառերով կը ճոխացընենք մեր լեզուին մթերքը :

Դարձեալ, երբ ամէն անգամ խօսելու ժամանակ մեզի բառ մը պակսուի՝ յատուկ զազապար մը բացատրելու համար, մտքերնիս պահենք այն պակասն և շուտով վրէժ տոնք ու լրացնենք զայն : Ամէն անգամ որ ձեռքերնիս անցնի կամ հանդիպինք ծանօթ կամ անծանօթ առարկայի մը, նայինք թէ գիտենք արդեօք անոր անունը, և կրնանք նկարագրել անոր զանազան մասերը. եթէ չենք գիտեր ու չենք կրնար բացատրել, աշխատինք, փնտռենք, մինչև որ կարենանք ճիշդ նկարագրել զայն մէկու մը՝ եթէ հարկ ըլլայ : Ամէն անգամ որ զրքի մը մէջ նոր բառ մը կը գտնենք և անոր պատճառաւ չենք հասկնար իմաստը, պէտք չենք շուտով բառզրքի դիմել, վասն զի հոն առանց յոգնելու գտնելով, մտքերնուս մէջ չտպաւորուիր. այլ մտածենք քիչ մը, ջանանք մէզմէ հասկնալ իմաստը, և մեր յիշողութեան մէջ դռնմնեք զայն՝ հարցապէս նշանով մը, և այն առեւ կոտի մը պէս կը նշուի մեր յիշողութեան վրայ ու չենք մոռնար այն բառերը՝ որոնց վրայ

մասնաւոր ուշադրութիւն դարձուցած ենք՝ իմաստնին հասկնալու համար :

Բայց այս բաւական չէ : Դու որ դեռ սովորելու ճամբուն մէջ կը գտնուիս, իրբեկ պարտք՝ կանոնաւոր կերպով պէտք եւ կատարել այս կրթութիւնը :

Առաջադրէ՛ քն առաջ, սովորիլ այն առարկաներուն անունները զորս ամէն օր պիտի տեսնես, շօշափես ու գործածես : Ա՛ռ այն զրքերէն մին՝ որոնց մէջ կան ամէն առտնին առարկաներու անուններ՝ իրենց մանրամասն նկարագրութեամբ : Հագած զգեստ, ներդէ սկսելով հետզհետէ անցի՛ր առձեռն գործածելի առարկաներուն, սենեկիդ կառասեաց, սեղանի սպասներուն, զրադարանիդ, տան բոլոր կահերուն և անօթին, բուն, տան զանազան մասերուն : Կարգաւ առաջ գնա՛ քիչ քիչ, և առաջադրէ՛ ամէն օր որոշ քանակութեամբ մը բառ սովորիլ : Շատ դժուարութիւն պիտի չզգաս զանոնք միտքդ պահելու, որովհետեւ միշտ աչքիդ առջև ունենալով՝ անոնց անունն ստեպ բարձրաձայն հնչելու առիթը պիտի ունենաս : Յետոյ, տունէն անցի՛ր բակին, պարտիզին և տան յարակից մասերուն, ապա քաղքին զանազան թաղերուն, տեղերուն և հասարակաց գործերուն, արուեստից, ծառայութեանց և այլն : Եւ այս զբաղումդ ուսում մը մի՛ նկատեր, միտքդ սթափելու համար ըրէ : Ամէն անգամ որ չկամութիւն զգաս, մտածէ՛ որ յիշողութեանդ մէջ դրոշմուած ամէն բառ, կեանքի պայքարին մէջ զքեզ հազարաւոր անգամներ պիտի փրկէ տարատաւութենէ, տագնապէ և ամօթէ մը. թէ յատուկ բառ մը գիտնալդ՝ պիտի փրկէ զքեզ խօսելու, գրելու ժամանակ արգելքէ մը՝ որ պիտի խորտակէր քու մտածութեանդ կապն ու պիտի կտորէր բանախօսութեանդ թելն ու թափը. թէ ամէն բառ որ կը սովորեցուի, եթէ նոյն իսկ աւելորդ երևայ, այն շնչին առարկաներուն կը նմանի, որոնց պէտքը զրեթէ բնաւ չենք զգար, բայց տարիներու ընթացքին մէջ մէկ կամ երկու անգամ կարող եմ կ'ըլլամ, և եթէ չգտնուին՝ բերանիս բաց կը մնայ :

Դարձեալ, պիտի տեսնես, թէ այս

ուսումնի ալ որ քեզի նիւթական կ'երևայ, չկարծած զոհունակութիւնը պիտի պատահաւ ճակո՞ղքէն իջր բառերուդ միջերը բաւական ճոխանայ, պիտի տեսնես, թէ ամէն նոր բառ առաջինէն աւելի դիւրաւ պիտի զրոշմուի մտքիդ մէջ, որովհետեւ այս մասնաւոր կրթութեամբ՝ ըստ յիշողութիւնդ զարմանալի կերպով պիտի ներանայ և զօրանայ, Պիտի տեսնես, որ պիտի կարենաս շատ մ'իրերու անուններն ու մանրամասնութիւններն որոշել՝ իրենց յատուկ բառերով, զոր յառաջ կ'անգիտանայիր. առաջ որ պէտք կ'ունենայիր զանազան բառադարձութիւններու, սահմաններու, նկարագրութիւններու և երկայնաբանութիւններու, համառօտ կերպով պիտի կարենաս ընել, և միանգամայն ապահովութեան և ազատութեան նոր զգացում մը պիտի ունենաս խօսելու ժամանակ, չտաքնապելով այլ ևս խոչընդոտի մը զարնուելու վախէն, սովորական բանի մը համար՝ որուն անունը տալու ստիպուած ես ու չես գիտեր, կամ երբ ստիպուիս խօսքդ փոխել որ հարկ չըլլայ անոր անունը տալ: Եւ այս կըրթութիւնէն վերջ, շատ անգամ քեզի յայտնի հաճելի ժամանց մը պիտի ըլլայ, երբ առիթն ունենաս սպասելու արուեստանոցի մը, դեղարանի մը, խանութի և կամ հանդիսասարահի մը մէջ, միտքդ բերելով շուրջը գտնուած առարկաներուն անունները. և ինչ հաճոյք պիտի զգաս երբ հայերէն լեզուով խօսիս այն հետաքրքրական գործիններուն վրայ, որոցմով կը զբաղին տեղւոյն արուեստաւորները, պարսկելով աւելի կարեւոր բառերու տգիտութիւնդ և միտքդ բացատրելով ո՛ր և է կերպով մը. ինչ հաճոյք պիտի զգաս, երբ ուրիշի մը՝ նոյն իսկ քեզմէ բարձրաստիճան և աւելի գիտուն անձի մը հետ խօսելու ժամանակ մերթ զմերթ տաքնապէ մը փրկես՝ բերանը ղենով յատուկ բառեր:

Ովպէ, ուրեմն, այս ուսումը, ո՛չ թէ անհրաժեշտ նպատակ ունեցողի մ'անհամբարութեամբ, այլ հանդարտ կերպով, կամաց կամաց, ըստ կտոր ըրողն ժամերուդ մէջ, ամէն օր քիչով զոհանալով, և շուտով

պիտի զմայլիս լեզուի միջերըդ վրայ, առանց յոգնելու և զրեթէ առանց անդրադաժութեանդ յիշողութեանդ մէջ կուտակուած գտնելով:

(Շարունակելի) Թրգմ. Յօրհ. Հ. Ա. ՅՈՂՍ.

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՔ

ԱՐԻՒՆԻ ԶԱՄԵՆ—ԻԷՊ Ի ՎԵՐԱՄՆՈՒՆԻ. Հեղ. Ռ. Մանտեսեան, Գահիրէ. 1919:

Հիմայ հայ քնարին միակ անուրջն և սեւեռումը՝ հայ տառապանքն է, որ հայ յարութեան առաջնորդեց. ամէն ոք կ'ախորժի թրթռացնել քնարին այս թելերը, անով գէթ հասարակութենէն կարդացուելու և անոր հաճելի դառնալու համար: Մահտեսեան անշուշտ այս տեսակետով չէ զբաւ իր ոտանաւորները. ինք եղբայրներ ունի տառապանքի, ընկերներ ունի յոյսի, որոնց նշխարներուն պաշտամունքի համբոյր մը կ'ուզէ զրոշմել. այս ամէնը սրտին կը վերաբերի. և սրտի պատկանող ամէն իր զգացումէ կը բխի: Բայց Մահտեսեան աւելի պատկերներէն կը զգացուի. անոնց յուզիչ ձևեր և շարժում կ'ուզէ տալ. կը կարծէ թէ որքան սաստիկ ըլլան պատկերներուն ցաւի արտայայտչները, այնքան ալ յարութեան ցնծրգը երջանկաբեր պիտի ըլլայ: Իր երիտասարդ սիրտը իղձ և բորբոք է. և իր բոցաշունչ ոգիին վրայ սաւառնելով ուրիշ համբոյր մըն ալ կը զրոշմէ դափնեպսակին վրայ փառքի հետքաներուն, որ մեր վերածնունդը զարթնեցին: Անշուշտ աւելի ջերմ համբոյր մըն ալ փառքի հերոսները անմահացնողներուն:

ՄԵՐ ՍՈՒՐԲ ՏԻՐԱՄԱՅԻՐ. Հեղ. Վ. Մ. Խաչիկեան, Կ. Պօլիս. 1919:

Սիրարժարձ խանդով վառ է հեղինակին սիրտը Արմաշու Տիրամօր պատկերին հա-